

A TAGADÁS KIFEJEZÉSÉNEK MÓDJAI A NGANASZANBAN

WAGNER-NAGY BEÁTA

1. A tagadás definíciója

A tagadás kutatása a 80-as évektől kezdve megélénkült. Erre utal az a számos tanulmány, ami e témakörben azóta megjelent (lásd a bibliográfiában). A tagadás vizsgálatának középpontjában alapvetően két témakör áll: a filozófiai megközelítés, azaz a tagadás logikai definíciója, illetve a tipológiai megközelítés. E tanulmány keretei között a tagadás elméleti kérdésére csak annyira kívánok kitérni, amennyire egy nyelv tagadószerkezeteinek a bemutatásához ez elengedhetetlen. A tanulmány a nganaszan nyelvben fellelhető olyan szerkezeteket kívánja bemutatni, amelyekkel tagadás fejezhető ki.

A logika a tagadást a következőképpen definiálja:

p mondat negációján a "nem igaz, hogy p " mondatot értjük, amit a következő igazságszabály jellemez: $\sim p$ akkor, és csak akkor igaz, ha p hamis.

A logikai tagadást más néven belső tagadásnak is szokás hívni. A belső tagadás a mondat előfeltevését érintetlenül hagyja. Belső tagadás ismételt tagadásakor (kettős tagadás) egy pozitív kijelentést kapunk, azaz " $\sim \sim p$ " és p igazságértéke azonos, tehát logikailag ekvivalensek. (A logikai tagadásról bővebben lásd Madarász – Pólos – Ruzsa 1999: 52–57.)

Hentschel (1998: 11) a nyelvi tagadás meghatározásánál nem a belső (\sim), hanem a külső tagadással ($\bar{\quad}$) operál. Külső tagadás esetén a tagadó kijelentés igazságértéke akkor is igaz, ha a dolog, amire a tagadás irányul, nem létezik. Hentschel példájával szemléltetve:

		Szókratész létezik	Szókratész nem létezik
ellentétes mondatok	<i>Sokrates ist krank.</i> 'Szókratész beteg.'	I/H	H
	<i>Sokrates ist gesund.</i> 'Szókratész egészséges.'	I/H	H
deprivatív mondatok	<i>Sokrates ist blind.</i> 'Szókratész vak.'	I/H	H
	<i>Sokrates ist sehend.</i> 'Szókratész lát(ó).'	I/H	H
tagadó mondatok	<i>Sokrates ist nicht krank.</i> 'Szókratész nem beteg.'	I/H	I
	<i>Sokrates ist nicht blind.</i> 'Szókratész nem vak.'	I/H	I

Ezzel a teszttel az ellentétes és a privatív értelmű mondatok egyértelműen kizárhatók a tagadás köréből. Ezek alapján a nganaszban is csak azokat a szerkezeteket fogom tagadásnak tekinteni, amelyek ennek az egyszerű tesztnek megfelelnek. A továbbiakban erre a tesztre már nem utalok.

2. A tagadás módjai és típusai a világ nyelveiben

A mondattagadást vizsgáló munkájában Dahl (1979) a tagadás jelölője (Neg) alapján több módját különböztette meg a tagadásnak, ezek, pedig a következők:

Szintetikus, azaz morfológiai tagadásról akkor beszélhetünk, ha a tagadást egy inflexiók kategória hordozza. Ez lehet prefixum, szuffixum, tőalternáció, reduplikáció stb. Tagadó szuffixummal, pl. a törökben találkozhatunk *-ma /-me* formában (*bekle-me-yur-um* 'nem vártam'). Prefixum található pl. a szerbben *ne-mam* 'nekem nincs'. Az angolban és a németben gyakran használatos *un-* prefixum nem eredményez tagadást, mivel ennek használatakor a kettős tagadás (logikai elutasítás) nem eredményez pozitív kijelentést: *Bob is happy* ≠ *Bob is not unhappy*. (Bővebben lásd, pl. Frawley 1992). Ezt a típust Hentschel (1998) lexikai tagadásnak hívja. Szerinte ennek a funkciója nem a teljes szó tagadása, csak a szóval kapcsolatos pozitív elvárásoké (konnotatív tagadás). Természetesen ez a típus a nganaszban is előfordul, azonban e munka keretei között erre részletesen nem térek ki.¹

A másik és a világ nyelvei körében sokkal általánosabb módszere a tagadásnak az analitikus, azaz a szintaktikai tagadás. Ennek is több altípusát különböztethetjük meg. Dahl (1979: 84) szerint a leelterjedtebb módszer a partikulák használata, pl. német, angol, magyar, francia stb. Ritkábban használatos módszer, de még mindig igen gyakori a tagadó segédigékkel való tagadás. A konstrukcióban az egyeztetés kategóriáit, az idő- és a módjeleket a tagadó segédige hordozza, míg a lexikai (fő-) ige általában

¹ A nganaszban ebben az esetben a -KAFi vagy a -KAj fosztóképző használatos.

igenévi (pl. evenki) vagy egyéb alakban (pl. az északi-szamojéd nyelvek, finn) áll. A segédigék használatát egy nganaszan példával szemléltetem:

- (1) *Maad'a maagəličə ni-ŋi-ŋ hoðətə-" nemi-ntə d'a?*
 miért semmi-Akk nem-Minter-Sg2.s ír-Vcong anya-GenPxSg2 PO_{hoz}
 'Miért nem írsz semmit az anyádnak?' (T79: 261)

Egyes nyelvekben (pl. finn) a segédige csak az egyeztetés morfémaát hordozza, míg a módra és az időre utalókat a főige és/vagy a kopula veszi fel: finn. *e-n halua-isi* 'nem szeretnék', *e-n ol-isi halunnut* 'nem szerettem volna'. Az analitikus tagadás kevésbé gyakori módjait, mint pl. a körülírást most nem tárgyalom, ezt lásd Dahlnál (1979: 86–88).

Ugyan Dahl nem tartja számon, azonban mégis létezik a tagadásnak még egy módja, amire az evenkiből lehet példát hozni, ez pedig a tagadó jelentésű névszóval való tagadás.

- (2a) *Nungan-dun purta-ja āchin.*
 ő-Dat kés-Akkindef nem/távollét
 'Neki nincsen kése.' (Ned: 97)
- (2b) *Girki-je āchin-di ōn homoty-va vā-cha-s?*
 barát-Akkindef nem/távollét-Instr hogyan medve-Akkdef öl-perf-Sg2
 'Hogy tudta megölni a medvét barát nélkül?' (Ned: 100)²

A tagadó főnév az evenkiben ellátható ragokkal és jelekkel (lásd a 2b mondatot), valamint kopulaként a létige is megjelenhet mellette, azonban ennek kitétele fakultatív (lásd Nedjalkov 1997: 96–99, Nedjalkov 1994: 27–29)

A tagadásnak két alapvető típusa van, mégpedig a mondattagadás és az összetevők tagadása (konstituenstagadás). Az összetevők tagadását módosításként szokták magyarázni, ezzel szemben a mondattagadást olyan konstrukcióként, ami a(z) (segéd)ige argumentumszerkezetét befolyásolja. Ebben az esetben egyes elméletek a tagadószt az ige, ill. a segédige vonzatának tekintik. (lásd pl. Trón 2001: 88). Ez minden így is felfogható azokban a nyelvekben, ahol tagadó partikula használatos, de a pusztán tagadó segédigét (és nem lexikailag üres segédigét és tagadószt, mint pl. az angol) használó nyelvek esetében a mondattagadás definiálása finomításra szorul. Ezen elméleti kérdéssel azonban e munka keretei között nem foglalkozom.

3. A tagadás eszközei a nganaszanban

Az északi-szamojéd nyelveket olyan nyelvekként szokás számontartani, mint amelyek a segédigés tagadást preferálják. Így a nyenyec alapján Honti (1997: 92–93) és Hajdú (1969) is ebbe a csoportba sorolja mind a három északi-szamojéd nyelvet. Azonban ha a nganaszanban áttekintjük a tagadásra használatos markerek tárházát, akkor első pillantásra szembeötlő, hogy a tagadó segédigéken kívül még egyéb más eszközök (pl.

² Birtok tagadásakor az evenkiben a birtok Akkindef esetbe kerül, erről bővebben lásd Bulatova – Grenoble 1999.

partikulák) is alkalmazhatók, amelyeknek a nyenyecben és az enyecben nincsen nyoma.³

A tagadás kutatása nem előzmény nélküli a nganaszanban, Katzschmann több cikkben is foglalkozott a nganaszan tagadás módjaival, különös tekintettel a segédigékre (1993–94, 1995, 2001). Vegyük tehát sorra a tagadás eszközeit a nganaszanban!

Szintaktikai tagadás eszközei

<i>ńisj</i>	'nem'	tagadó segédige
<i>lədi"si</i>	'nem-tud, nem-képes'	modális tagadó segédige
<i>kasad'a</i>	'majdhogy nem, majdnem, éppenhogy nem'	modális tagadó segédige
<i>ɲuəli-</i>	'hogyne'	??
<i>ńintu" ~ ńintuu</i>	'nem'	partikula vagy főnév?
<i>d'aŋku</i>	'nincs'	partikula vagy főnév?

Morfológiai tagadás eszközei

<i>-mətuma"a</i>	módjel, particípium
<i>-muŋkətə</i>	tagadó supinum

Szemantikai tagadás eszközei

<i>d'aŋgujsa</i>	'nem létezik'	tagadó jelentésű ige
<i>d'erusa</i>	'nem tud'	tagadó jelentésű ige
<i>d'ündamtasa</i>	'nem akar'	tagadó jelentésű ige
<i>huńd'aləsji</i>	'nem figyel'	tagadó jelentésű ige
<i>məčid'i</i>	'nem elég'	tagadó jelentésű ige
<i>toiša</i>	'nem kell'	tagadó jelentésű ige

Meg kell jegyezni, hogy a majd később tárgyalandó nganaszan partikulákhoz alakjukban és eredetükben is kapcsolódó szavak a nyenyecben és az enyecben is megvannak. A nganaszan *d'aŋku* párja az enyec *d'agu*. Ez egyrészt használatos mint felelőszó, másrészt mint a *nincs* jelentésű ige Sg3 alakja:

(3a) *D'agu, mod' obuhurub' d'agu*
nem én semmi-PxSg1 nincs-Sg3.s
'Nem, nekem semmim sincs.' (SB: 37)

(3b) *Bu ęki d'eri d'agu.*
ő ez nap nincs-Sg3.s
'Ő ma hiányzik.' (SB:37)

A nyenyec alakkal hasonló a helyzet. Azonban a nyenyec és az enyec alakok részletes elemzésére e munka keretei között nem tudok kitérni. A szemantikai tagadási formáknak mind az enyecben, mind a nyenyecben megvannak a megfelelői (lásd pl. Katzschmann 1993–94.) A morfológiai tagadási formák közül az abesszív igemód és az abesszív particípiumnak nincsen nyoma sem az enyecben, sem a nyenyecben.

³ Éppen ezért nem tekintem szerencsésnek azt a szakirodalomban nem egyszer előforduló gyakorlatot, amely egy nyelvcsaládra vonatkozó általános következtetést egy nyelv alapján von le, még akkor sem, ha tényleg egymáshoz viszonylag közel álló nyelvekről van szó.

3.1. A nganaszan korpusz

Mielőtt bemutatnám a tagadás eszközeit, szükséges az általam felhasznált korpuszról néhány szót ejteni. Adataimat egy, a Szegedi Egyetem Finnugor Tanszékén létrehozott morfológiai adatbázisból gyűjtöttem. Ennek kiépítése a 90-es évek elején még Mikola Tibor vezetésével indult meg, fejlesztését és tovább építését, azaz az újabban megjelent szövegek feldolgozását 2000-tól én vettem át. Az adatbázis tartalmazza ez eddig nganaszanul megjelent szövegekben előforduló szóalakokat morfológiai elemzésükkel együtt. A szótár pillanatnyilag 5817 szócikket tartalmaz. A morfológiai szótár alapján összesen 779 olyan mondatot gyűjtöttem ki, amelyben szintaktikai tagadás fordul elő. A fent felsorolt tagadó segédigék, illetve partikulák/főnevek nem egyforma gyakorisággal fordulnak elő. A megoszlás a következő: *ńiši*: 644, *d'anġku*: 44, *ńintu*: 43, *lədi''ši*: 34, *ġualġi*: 7, *kasad'a*: 7.

A szemantikai tagadásra példamondatokat csak három ige esetében lehet találni, a többi a Ždanova – Momde – Kosterkina-féle szótárban ugyan szerepel, de használatukra sem a szövegekben, sem a szótárban nincsen példamondat. A példák eloszlása a következő: *d'erusa*: 50, *d'anġuġša*: 44, *məčid'i*: 1.

A morfológiai tagadó eszközök eloszlása a következő: tagadó supinum: 9, abesszív igemód: 20, abesszív participium: 57.

4. A szintaktikai tagadás eszközei

4.1. A tagadó segédigék használata

Mint a fenti felsorolásból is látszik, a nganaszanban három tagadó segédigét tartunk számon. Ezek közül egy szemantikailag üres (*ńiši*), azaz funkciója tényleg csak a tagadásra irányul, míg a másik kettő (*lədi''ši*, *kasad'a*) egyéb, modális jelentést is hordoz. A *lədi''ši* a pusztá tagadásán kívül azt is kifejezi, hogy az agens nem képes végrehajtani a cselekvést (lásd (5) mondatot), míg a *kasad'a* arra utal, hogy az esemény bekövetkezésnek, vagy a cselekvés végrehajtásának a lehetősége ugyan megvolt, de ez mégsem ment végbe (lásd a (6) mondatot). E két utóbbi segédige használata, szintaktikailag megegyezik a *ńiši* segédige használatával.

Az egyeztetés hordozója minden esetben a segédige, valamint az időjeleket és a módjeleket is a segédige veszi fel. A segédigét az alannyal számban, személyben és a tárgy számában, reflexív ragozás esetén a tárgy személyében egyeztetni kell. Tehát a segédigén kötelező jelleggel megjelenik vagy egy koaffixum⁴ vagy egy módjel vagy egy időjel és a személyrag (Rx+{Koaff, Mx, Tx}+Vx). A segédigék az abesszív módon kívül minden módjelet felvehetnek. Az abesszív igemód használatára később térek ki. A segédige mellett a lexikai ige gégezárhanga végződő, ún. tagadott töve⁵ áll. Példa a

⁴ A nganaszanban az ige-tőhöz kijelentő mód jelen időben nem közvetlenül kapcsolódnak az igei személyragok, hanem kapcsolóelemekkel, koaffixumokkal. Ezek milyensége a tö aspektusértékétől függ. Bővebben lásd Wagner-Nagy 2002: 101–102 vagy Helimski 1998: 503–504.

⁵ A tagadó segédige után megjelenő főigei tö formailag megegyezik az ImpSg2 formával, ugyanakkor nem keverendő össze vele: *ńindġm konġi''* 'nem megyek' – *konġi''* 'menj'.

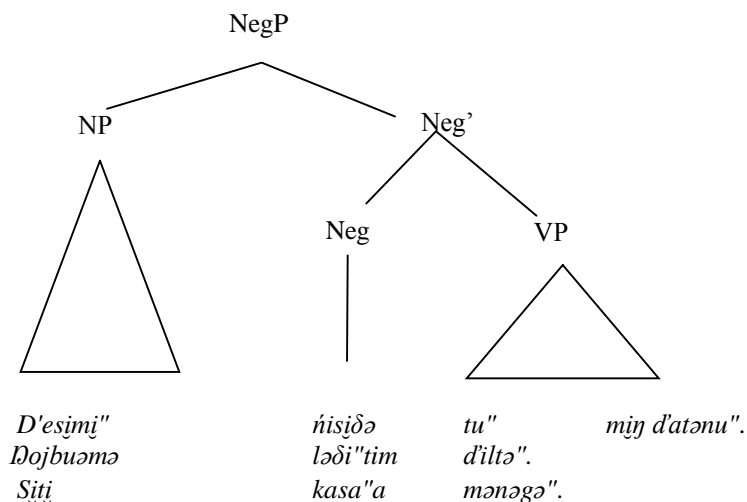
ńisj ragozására (*mis-* 'ad', *kotu-* 'megöl') – az igemódos alakok szemléltetésére csak két igemódot választottam ki. (A többi igemódos alakot lásd Helimski 1998: 504–506.)

	alanyi ragozás			egy tárgy	több tárgy	refl. rag.
	Sg1	Du1	P11	Sg1	Sg1	Sg1
aorist	<i>ńindjɪm</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńintjɪmi</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńintjɪmɪ</i> " <i>mid'ə</i> "	<i>ńintjɪmə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńintjɪńə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńintjɪnə</i> <i>koɖu</i> "
múlt	<i>ńisjəm</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjəmi</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjəmɪ</i> " <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjəmə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjɪńə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjɪnə</i> <i>koɖu</i> "
jövő	<i>ńisjəɖəm</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjəɖəmi</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjəɖəmɪ</i> " <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjəɖəmə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjɪɖɪńə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńisjɪɖɪnə</i> <i>koɖu</i> "
kérdő mód	<i>ńijjɪm</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńijjɪmi</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńijjɪmɪ</i> " <i>mid'ə</i> "	<i>ńijjɪmə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńijjɪńə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńijjɪnə</i> <i>koɖu</i> "
narratív	<i>ńib'ahjɪm</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńib'ahjɪmi</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńib'ahjɪmɪ</i> " <i>mid'ə</i> "	<i>ńib'ahjɪmə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńib'ahjɪńə</i> <i>mid'ə</i> "	<i>ńib'ahjɪnə</i> <i>koɖu</i> "

Mondatokkal szemléltetve:

- (4) *D'esj-mɪ*" **ńi-sjɪɖə** **tu-**" *mɪj d'atə-nu*".
apa-PxP11 nem-Fut-Sg3.s jön-Vcong mi PO_{hoz}-PxP11
'Apánk hozzánk nem fog eljönni.' (T73: 82)
- (5) *ɖəjbuə-mə* **ləɖi"-ti-m** **d'iltə-**".
fej-AkkPxSg1 nem.tud-Kimp-Sg1.s felemel-Vcong
'Nem tudom felemelni a fejemet.' (T73: 147)
- (6) *Sjɪj kasa-"a* **mənəgə-**".
ő majdnem-Kperf-Sg3.s leesik-Vcong
'Majdnem leesett.' (KMZ: 63)

A tagadó mondatok szerkezete az 4–6 mondatok alapján a következő:

A tagadó segédige nemcsak mód- és időjeleket vehet fel, hanem képzőket is. A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy az aspektus-, a genus- és a modális képzőket a lexikai ige hordozza, míg az akcióminőség képzői a tagadó segédigén jelentkeznek.

- (7) *Əmlədi hotürə ni-gə-tj tuə-btu-gu''*.
 ilyen-Akk könyv-Akk nem-Viter-Kimp-Sg3.s olvas-Vkaus-Vdur-Vcong
 'Ilyen könyvet nem szokott olvasni.' (T79: 261)

A fenti példamondatban a -Kə- iteratív (akcióminőség) képző annak ellenére nem a lexikai igeen jelentkezik, hogy a duratív⁶ és az iteratív képzők nem zárják ki egymást, tehát kapcsolódhatnak egymással. Ezt a következő igealak is szemlélteti: *tuə-btu-guj-kə-tu* 'általában olvas' (tő-Vkaus-Vdur-Viter-Kimp-Sg3).

Ahogy említettem, az igenem képzőit a főige hordozza: ennek megfelelően, ha egy tagadó mondatot akarunk passzvizálni, akkor a főigét kell a megfelelő képzővel ellátni.

- (8) *Kobtua lüŋkübt'ali''-ə küə'' tagə, ηarka-tə ni-n'agə-tj kačəmə-ru''*.
 lány elbújik-Kperf-Sg3.s nyír-PIGen PO_{mögé}, medve-Lat nem-Sup-PxSg3 lát-Vpass-Vcong
 'A lány elbújt a nyírfa mögé, hogy a medve ne vegye észre.' (SK: 120/144)

Ahogy a mondat szemlélteti, a passzív képző a főigén jelentkezik (-RU-), a mondat agense (medve) szabályszerűen latívuszragos (-NTə -). A tagadó segédigén jelentkező supinumképző (-nAKə-) a célhatározói szerkezet kifejezésére szolgál. Ez a mondat egyúttal azt is szemlélteti, hogy az ún. participiumos szerkezetek képzésére szolgáló

⁶ A nganaszban a kauzatív képzőkkel ellátott perfektív igék imperfektív párját a duratív képzővel lehet létrehozni. Ebben az esetben a képzőnek nincsen duratív jelentése. Bővebben lásd Wagner-Nagy 2001: 63–64.

morfémák hordozója tagadó mondatban a segédige (*kačəmə-nagə-tu* 'hogy lássa' ↔ *ni-n'agə-tj kačəmə* 'hogy ne lássa', *kačəməsa* 'lát').

Jellemzően a főigén jelentkeznek a modális képzők is, tehát a volitív- (-nANTU-) és az intencionálisképző (-"hAn-) is. Ebben az esetben meg kell jegyeznem, hogy ellenpéldákat is találhatunk, tehát van olyan adat, ahol a modális képzőt a tagadó ige hordozza. Vesd össze a (9a) és a (9b) mondatokat.

(9a) *Donəgüətənu ηə* " *ni-nantj-siə* *d'iltə* " *ηantum*.
ugyanakkor sámán nem-Vvol-Perf-Sg3.s felemel-Vcong legény-Akk
'Ugyanakkor a sámán nem akarta felemelni a legényt.' FN: 47

(9b) *Əmə kobtua* *niñtj* *ηəmu-nantu-gəličə* ".
ez lány nem-Kimp-Sg3.s eszik-Vvol-Klit_{is}-Vcong
'Ez a lány enni sem akar.' T79: 173

A grammatikai kategóriák disztribúcióját a következőképpen foglalhatjuk össze⁷:

Tagadó segédigék		Lexikai ige
Aksióminőségképzők		
Finit alakok		Nem-finit alakok (part., sup., ger.)
Kijelentő mód	Nem-kijelentő mód	
Tempus		Kauzativitás
Személyrag		Igenem képzői
		Aspektusképzők
		Modális képzők

Ahogy arról majd később szó lesz (4.3. pont) a nem igei természetű mondatösszetevők nem tagadhatók a tagadó igékkel. Amennyiben azonban a jelző szerepét egy participium tölti be, ennek tagadása csak a segédigék valamelyikével történhet. Ennek nyilván az az oka, hogy a participium erősen őrzi igei természetét. Ebben az esetben a következő szerkezet használható:

[tagadó segédige participiumos alakja + lexikai ige tagadott alakja] + a szerkezet feje

Mondattal szemléltetve:

(10a) *Sitj d'adi"küdə-mtu* [*ni-sjad'əə* *ňakələ-*] *kuəd'ümu ηj"tətu barə-tu*.
ő járandóság-AkkPxSg3 nem-PtPerf megkap-Vcong férfi még vár-Kimp-Sg3.s
'A férfi, aki nem kapta meg a járandóságát, még vár.' (T73: 86)

A (10a) mondat állító párja (10b) a következőképpen hangzik:

(10b) *Sitj d'adi"küdə-mtu* [*ňakələ-sjad'əə*] *kuəd'ümu ηj"tətu barə-tu*.
ő járandóság-AkkPxSg3 megkap-PtPerf férfi még vár-Kimp-Sg3.s
'A férfi, aki megkapta a járandóságát, még vár.'

Dahl (1979) és Dryer (1988) kutatásai kimutatták, hogy a negatív marker (Neg) az SVO nyelvekben általában az ige előtti pozíciót foglalja el. Az SOV nyelvekben a helyzet nem ilyen egyértelmű. Mivel az SOV nyelvek nem szeretik, ha igéjük után még más elem is áll, ezért afelé tendálnak, hogy az SONegV sorrend jöjjön létre. Ugyanakkor a tagadó segédigékkel más a helyzet, hiszen a segédigés szerkezetekben éppen ezek az alakok lesznek a finit formák. A nyelvek egy részében a segédige az ige utáni, míg

⁷ Katschamann részletes elemzést ad a szuffixumok előfordulásáról. Lásd Katschmann 1995.

másik részében az ige előtti helyet preferálja. Az uráli nyelvek inkább az SONegV sorrendet preferálják. (Részletesebben lásd Honti 1997: 166–170). A nganaszban azt látjuk, hogy a tagadó segédige következetesen az ige előtti pozícióban áll, tehát S(O)AuxV vagy az SAuxV(O) sorrendet figyelhetünk meg. Erre a sorrendre példaként lásd a (4) (5) és a (6) mondatot. Ez alól a sorrend alól csak két kivételt találtam, amelyekben a következő szórend figyelhető meg (S)OVAux:

(11) *Taa-j huður-tuə ɣana"sa huðurtə-tuə-mtu taa nəkərabtjku-" lədi"-ti.*
 rén-PIAkk befog-PIImp ember befog-PIImp-AkkPxSg3 rén-Akk megnyugtat-Vcong nem.tud-Kimp-Sg3.s

‘A réneket befogó ember nem tudja megnyugtatni a befogott réneket.’ (T79: 265);

(12) *Đənduj-kal'i kolj-j kəmiüdü-" lədi"-síə-".*
 csónak-Ncar hal-PIAkk fog-Vcong nem.tud-Perf-PI3.s

‘Csónak nélkül nem tudtak halat fogni.’ (T79: 290).

Annak tisztázása, hogy ennek a szórendváltásnak mi az oka, illetve mi a funkciója, további kutatásra szorul. Feltűnő, azonban hogy mindkét példa ugyanazt a modális segédigét tartalmazza.

A szórendről annyit jegyzek meg, hogy – ellentétben a többi szamojéd nyelvvel – a nganaszban viszonylag nagy a szórendi szabadság. A leggyakoribb szórendi típusnak mégis az SOV-t kell tartanunk, de pl. a bővítmény fókusz pozícióba való emelésekor SVO sorrendet kapunk. (Lásd pl. a (4) mondatot.)

Hasonlóan az evenkihez a tagadó segédige és a lexikai ige közé a nganaszban is beékelődhet egyéb mondatrész, pl. a mondat tárgya. (Az evenkire példákat lásd Payne 1985: 213). Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a nganaszban a beékelődött tárgy csak névmás lehet. Például:

(13) *Heljini ní-gə-tj-" maagəličə tədu".*
 néha nem-Viter-Kimp-PI3.s semmi-Akk hoz-Vcong
 ‘Néha semmit nem hoznak.’ (KNS: 161/36)

Vö. az (1) mondattal.

Még egy esetet figyelhetünk meg a beékelődésre. Ha az állító mondatban az igét határozói bővítmény előzi meg, akkor a tagadó mondatban a bővítmény a tagadó segédige és a lexikai ige közé ékelődik:

(14a) *Ńa-nü" təbtə [ńaagə-məni basu-tu-"].*
 barát-PIPxPI1 szintén jó-Prol vadászik-Kimp-P3.s
 ‘A barátaink szintén jól vadásznak.’

(14b) *Ńa-nü" təbtə [ni-ndj-" [ńaagə-məni basu-"].*
 barát-PIPxPI1 szintén nem-Kimp-PI3.s jó-Prol vadászik-Vcong
 ‘A barátaink szintén nem vadásznak jól.’ (KNS: 160/41)

(15a) *Təŋəd'a d'əŋuru-" ńini [mərə katəgimtə-tu].*
 nyáron tundra-PIGen PO_{on} korán világosodik-Kimp-Sg3.s
 ‘Nyáron a tundrán korán virrad.’

- (15b) *Šürüd'a d'ajuru-" níni [ní-miŋh'a-ntj [merə katəgimtə-"]].*
 télen tundra-PIGen PO_{on} nem-Vhab-Kimp-Sg3.s korán világosodik-Vcong
 'Télen a tundrán nem korán virrad.' (T73: 276)

Az alany beékelődésére, azaz az AuxSV(O) sorrendre csak igen ritkán lehet példát találni. A nganaszanra nem jellemző, hogy az ige mondatkezdő pozícióba kerül. Ezt szórendet a (16) mondat szemlélteti.

- (16) *Ŋi-h'adŋi horəsočəmə ŋuə-", náad'ətəd'a buə-tu.*
 nem-Minf-Sg3.s evenki van-Vcong nganaszanul.beszél-Inf beszél-Kimp-Sg3.s
 'Mintha nem evenki lenne, (hiszen) nganaszanul beszél.' (L01: 83)

Annak, hogy itt a segédige az alany elé került, az lehet a magyarázata, hogy ebben a mondatban nem mondat-, hanem konstituenstagadásról van szó, mégpedig az alany tagadásáról. A konstituenstagadásra ugyan a nganaszan a partikulákat használja (bővebben lásd a 4.3. pontban), azonban, ha valamilyen mód kifejezése szükséges, akkor a tagadó segédige+a létige tagadott alakja jelenik meg a mondatban.

4.2. A *ŋuəli-* státusza

Az eddigi nyelvtanok a *ŋuəli-* tövet 'hogyhogy nem, méghogy nem' jelentésű egységes morfémaként adták meg. Tereščenko (1979: 261) egy közelebbről meg nem határozott igeének tartja. Katzschmann szintén igeként kezeli, azonban megjegyzi, hogy sem tempus-, sem modussuffixumok nem jelentkeznek rajta (Katzschmann 1993: 58). Jőmagam korábban (Wagner-Nagy 2002: 152) ezt egy olyan névszói képződménynek tartottam, amit predikatívan kell ragozni. Ma már ezt másképp gondolom.

Ez a szó teljes bizonyossággal igei ragokat vesz fel (példaként lásd a (16) mondatot). Magát a szót a következőképpen tagolhatjuk: *ŋuə-li-Vx*, ahol a *ŋuə-* a szótő⁸, a *-li-* pedig a bizonytalansági mód jele. Mivel a *ŋuəli-Vx* után minden esetben egy lexikai ige tagadott töve áll, így ezt a szót bátran minősíthetjük olyan modális tagadó segédigének, amelynek az infinitívuszos alakja nem adatolt. Annyit azonban mindenképp meg kell jegyeznünk, hogy ez a tő más módjelekkel vagy időjelekkel nem fordul elő, tehát mindenképp csak egy hiányos ragozású igeről beszélhetünk.

- (16) *Duə-li-mə sočələ-", sočələ-sudə-mə, kuhu-mə kaŋkə nə-mə.*
 nem-Mproh-Sg1.o varr-Vcong, varr-Fut-Sg1.o, bőr-PxSg1 már bőrt.kikészít-PtPass-PrxSg3
 'Hogyne varrnám meg, megvarrom, a bőr már ki is van készítve.' (T79: 202)
- (17) *Duə-li-ndi" nənsu-" kaniməli", küđ'ahü" mərigi"iai" büü-"šütü-nü".*
 nem-Mproh-Pl2.r felkel-Vcong korán, holnap gyorsan elmege-Fut-Pl1.r
 'Hogyne kelnének korán, holnap gyorsan fogunk elmenni.' (T79: 261)

Ez a segédigés szerkezet általában összetett mondatokban használatos, egyszerű mondatban csak igen ritkán fordul elő.

⁸ A *ŋuə-* tő jelentése a tagadáson kívül egyelőre tisztázatlan. Feltűnő azonban, hogy a létige (*isa*) S2 töve szintén *ŋuə-* alakú, így esetleg elképzelhető, hogy a létige bizonytalansági módban álló alakja értékelődött át tagadó segédigévé. Ez a feltevés azonban további megerősítést igényel.

- (18) [_{topic} *Kəndə-mtə*] *ɲuə-li-m* *meljəð-'*
 szán-AkkPxSg2 méghogy.nem-Mproh-Sg1.s csinál-Vcong
 'Még hogy nem csinálom a szánodat?!' (T79:261)

Feltűnő, hogy ez a segédige igen kedveli a mondatkezdő pozíciót (7 példamondatból 6-ban). (Lásd pl. (16) és (17) mondatot.). Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy ez a szerkezet modalitásában igen közel áll a kérdéshez, a kérdőszó tipikus helye pedig a mondatkezdő pozíció. Ugyan a kérdőszónak nem kötelező a mondat elején állnia, de az erre irányuló tendencia megfigyelhető. Ahogy a (18) mondat szemlélteti, a tagadó segédige elé – mint ahogy kérdőszó elé is – kerülhet topikalizált mondatrész. Ennek, valamint a kérdő mondat szerkezetének összefüggései további kutatásra szorulnak, ami újabb adatok hiányában egyelőre aligha lehetséges.

További jellegzetessége a fent bemutatott tagadó szerkezeteknek, hogy ellentétben a többi tagadós segédigével, a *ɲuəli-* és a főige közé egyetlen példában sem ékelődött bővítmény (vö. (17) és a (15b) mondatokat). Annak megállapítása, hogy ténylegesen beékelődhet-e más bővítmény, csak újabb példamondatokkal lehetséges.

4.3. Tagadó partikula vagy tagadó főnév?

Az uráli nyelvek körében a szintaktikai tagadásnak mindkét formája ismert. A nyelvek eg része a tagadó segédige használatát preferálja (pl. finn, nyenyec, mordvin stb.), míg másik részükben a partikulák használata domináns (szölkup, manysi, hanti stb.) (Bövebben lásd Honti 1997).

A nganszanban a tagadó segédigéken kívül számon tartunk további két, tagadásra használatos szót: *d'əŋku* és *ńintu(u)(')*. Tereščenko a *d'əŋku*-t egyszer partikulának (1979: 313), másszor pedig igének minősíti (1973: 83, 1979:317). A következőket írja:

„A *d'əŋku* 'nem' partikula tagadó jelentésben használatos. (1979: 313) „A *d'əŋku* szó a *d'əŋgujša* 'nem-birtokol, hiányzik' ige egyes szám harmadik személyű, kijelentő módú alakja.” (1979: 317)⁹

Láthatjuk, hogy a szó szófaji hovatartozásáról Tereščenko igen ellentmondásosan nyilatkozik. Castrén ezt a szót verbum substantivumnak tekinti és a következő megállapításokat teszi róla:

„A jurák *tanâ* és *jaŋu* verbum substantivumnak a tavgiban a *təiətu*, 'van' [...] és *janku* 'nincs' felel meg. A két igének ebben a nyelvjárásban általában szintén személytelen a használata, azonban képesek igeragok felvételére; pl. *təiətum* 'ott vagyok' *jaŋum* 'nem vagyok ott' [...] Ugyanakkor a *jankunak* nincsen más formája, mint az első idő, azaz az indicativus praesense, míg a többi forma az *əitum* segítségével képezhető; pl. *janku əitua* 'nem volt' stb. (1854: 490–491)¹⁰.

⁹ „Частица *д'əŋku* 'нет' употребляется в отрицательном предложении.” (1979: 313) „Слово *д'əŋku* представляет собой форму третьего лица единственного числа неопределённого времени отрицательного глагола *д'əŋgуйся* 'не имеется', 'отсутствует'. (1979: 317)

¹⁰ „Dem Jurakischen Verbum substantivum *tanâ* und *jaŋu* entspricht in der Tawgy-Sprache *təiətu* 'es giebt' [...] und *janku* 'es giebt nicht'. Beide Verba werden auch in diesem Dialekt meist unpersönlich gebraucht, können jedoch auch bisweilen Personalaffixe annehmen; z.B. *təiətum* 'ich bin da' *jaŋum* 'ich bin

A *nintu(u)(')* szót Tereščenko szintén igei alaknak, mégpedig a *nisi* segédige ragozott alakjának tartja (1979: 309). Vele szemben Castrén ezt a formát egyértelműen partikulának minősíti:

„A tavgi nyelvben a megszokottól eltérően előfordul egy tagadó partikula *nintû* 'nem', azonban csak abban az esetben használatos, ha az állítmány névszó; pl. *nintû ašam* 'nem tunguz vagyok.' (Castrén 1854: 492)¹¹

Korábbi munkámban én mindkét szót partikulaként kezeltem (Wagner-Nagy 2002: 152). Ezek után vizsgáljuk meg e két szó viselkedését.

Egy partikulával szemben azt a minimális elvárást támasztjuk, hogy ne jelentkezzen rajta se inflexió, se derivációs morféma, tehát a formája állandó maradjon. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a két kérdéses elemet.

(19) *Məna nintuu-m śiəla"ku-m ŋə-m.*
 én nem-PrxSg1 kicsi-PrxSg1 isten-PrxSg1
 'Én nem vagyok kis isten.' (HM: 106/875)

(20) *Čimi-či maagəl'ičə-"d'angu-".*
 fog-PIPxSg3 semmi-PI(3) nincs-(Prx)PI(3)
 'Fogai egyáltalán nincsenek.' (KNS: 166/129)

A fenti két mondat tagadó markereit (Neg) semmi esetre sem tekinthetjük igéknek. Igeként való kezelésük ellen a legerősebb érvünk az, hogy ezek a szavak az igéken kötelezően megjelenő inflexiók morfémaik közül a {Koaff, Mx, Tx} együttesből nem vesznek fel egyet sem. Ugyanakkor azt látjuk, hogy a (19) a mondatban a „tagadó partikulán” ugyanúgy, mint az NP többi összetevőjén az alanyi ragozásban használatos igei személyrag jelentkezik. Ugyanez a személyrag használatos a nem igei (tehát névszói) természetű állítmány jelölésére is.¹² Mivel a nganaszanban a nem igei természetű állítmányt mindig predikatívan kell ragozni, így feltételezhetjük, hogy a (20) mondatban is ez történik és a *d'angu*-n a VxPI3 személyrag jelent meg. Ha másképpen értékeljük a szerkezetet, akkor azt kell mondanunk, hogy az állítmány legalább a többes szám jelét felveszi, tehát ebben az esetben is inflexiók morfémaival van ellátva. Castrén fentebb idézett példáján (*jaŋuŋ*) is azt tapasztaljuk, hogy itt egy predikatívan ragozott alakról van szó.

Az adatok tehát azt mutatják, hogy ha ezt a két szót tagadó partikulaként akarjuk kezelni, akkor a partikulákkal szemben támasztott elvárásokat a nganaszan esetében lazítanunk kell. Amennyiben ezt nem szeretnénk megtenni, ki kell zárunk ezeket az elemeket a partikulák köréből. Ebben az esetben azonban felmerül a kérdés, hogy ezek az elemek milyen szófaji értékűek. Erre a legkézenfekvőbb válasz az lehetne, hogy

nicht da' [...] Dagegen hat *janku* keine anderen Forman, als die erste Zeit oder das Praesens des Indicativs, während dagegen die anderen Formen mit Hilfe von *eitum* gebildet werden; z.B. *janku eitua* 'es gab nicht u.s.w. (1854: 490–491)

¹¹ „In der Tawgy-Sprache kommt gegen die Gewohnheit eine negative Partikel *nintû* 'nicht' vor, sie wird aber eigentlich nur in dem Fall gebraucht, wenn das Praedicat ein Nomen ist; z.B. *nintû ašam* 'ich bin nicht (sic!) ein Tunguse'. (Castrén 1854: 492).

¹² A predikatív ragozásról bővebben lásd Tereščenko 1979, Helimski 1998 vagy Wagner-Nagy 2002.

ezek a szavak – az evenkihez hasonlóan – tagadó főnevek. Igen ám, csak hogy míg a (3b) mondat szemléltette, az evenkiben a tagadó főnév ellátható inflexiós morfémákkal, tehát teljes értékű főnév, addig a nganaszanban sem Castrénnál, sem a mai gyűjtésekben nem találhatunk olyan adatot, ahol ezek a szavak eset- vagy birtokos személyragokkal lennének ellátva.

Elgondolkoztató az a tény is, hogy vannak olyan adataink, ahol a *nintuu* egyeztetése az NP többi tagjaival legalábbis duálisban már vagy még nem történik meg:

(21) *Maajuna-gəj nintu" náagə-gəj, maad'a sə"na"ari tə?*
 miféle-Du3 nem-Pl jó-Du3 miért buta-Pl2 Klit

‘Miféle (két) nem jók (azok), miért vagytok buták?’ (KNS: 178/330).

Castrénnál szintén találunk olyan adatot, ahol a kérdéses elem nem (feltétlenül) veszi fel az igei személyragot. Castrén már idézett példája nyomtatásban a következőképpen jelent meg: *nintú ašam* ‘ich bin nicht (sic!) ein Tunguse’ [nem vagyok tunguz] (Castrén 1854: 492). Castrén kéziratában azonban a kérdéses adat a következőképpen szerepel: *njinttu(m) ajam* (idézi Katzschmann 2001: 124). Tehát feltehetjük, hogy az 1800-as években az egyeztetés még vagy már ingadozott.

Arra nézve nincsenek pontos adataink, hogy más partikulákat is lehetne predikatívan ragozni a nganaszanban, azonban a határozószókat – amiktől egyébként szintén azt várjuk el, hogy inflexiós morfémákat ne vegyenek fel – lehet, pl. *Kuntə-ga" a-m*. ‘Messze vagytok.’, *Mənə tamnu-m*. ‘Én ott vagytok.’

Ezek alapján azt feltételezem, hogy a két kérdéses elem tagadó partikula. Az hogy ezek névszói eredetűek teljes bizonyossággal nem zárható ki, azonban az erre vonatkozó érveket egy későbbi tanulmányban ismertetem.

Ezek után vizsgáljuk meg a *nintu(u)* és a *dəŋku* használatát, valamint morfofonológiai viselkedését.

4.3.1. *nintu*

A *nintu* partikula, mint ahogy azt a (19) mondat is szemlélteti, nem vesz részt a fokváltakozásban, tehát a szó alakja a zárt szótag ellenére változatlan marad (a fokváltakozott forma **nindum* lenne).

A *nintuu* tagadó partikulával csak mondatösszetevőt lehet tagadni (lásd (19, 21) mondat), mondattagadás esetén nem használható. Ebben az esetben a *nisj* segédigét kell alkalmazni, ami viszont – ellentétben pl. a nyenyecel – nem használható a névszói peredikátum tagadására.

A *nintu* partikula mindig a tagadott mondatösszetevő előtt áll, hatóköre csak erre terjed ki. Amennyiben a mondatban valamilyen idő vagy mód kerül kifejezésre, a nem tagadott névszói predikátumokhoz hasonlóan, kopula használata szükséges. Használtsuk össze az alábbi három mondatot¹³!

(21a)(*sij*) [*nintu ərakəra.*]
 ő nem-PrxSg3 szép-PrxSg3

¹³ A mondatok E. Helimski szóbeli közléséből származnak, akinek a témában folytatott eszmecsereért köszönettel tartozom.

'Ő nem szép(, hanem...)'

(21b)(*sítj*) *əɾəkəɾə* [*n̄isjə* *ŋuə*"]
 ő szép-Sg3 nem-Perf-Sg3 van-Vcong

'Nem volt szép.'

(21c)(*sítj*) [*n̄intu* *əɾəkəɾə*] *is̄üə*
 ő nem-PrxSg3 szép-PrxSg3 van-Perf-Sg3

'Ő nem szép volt(, ...)'

A (21b) mondat szemlélteti, hogy mondattagadás esetén a tagadó segédige+a létige szerepel a mondatban, míg konstituenstagadásakor ugyan megjelenik a létige mint kopula, de a tagadó partikula hatóköre nem vonatkozik a létigére. Ezt a szerkezetet a (21b) mondat szemlélteti.

4.3.2. *d'əŋku*

A *d'əŋku* partikulára érvényesek a fokváltakozás szabályai. (Lásd a (20) mondatot, ahol a zárt szótagban az *ŋk* gyenge foka, az *ŋg* áll.)

A *d'əŋku* az egzisztenciális tagadás kifejezésére használható mondatösszetevő tagadásakor. A mondatban mindig vagy majdnem mindig záró pozíciót vesz fel. A megvizsgált 44 mondatban csak háromszor fordult elő a *d'əŋku* nem záró pozícióban. Ez a három eset pedig a következő:

(22a) *N̄üə-j* *ho-ŋj-ŋ?* (22b) *Mənə d'əŋgu-*" *n̄üəñə*.
 gyerek-PIAkk birtokol-Minter-Sg2 én nincs-PrxPl3 gyerek-PIPxSg1
 'Van gyereked?' (JN:13) 'Nincsenek gyerekeim' (JN: 13),

Ebben a mondatban kétségtelenül a tagadó elem került fókuszpozícióba. Ugyanez a helyzet a következő mondatban is, ahol egy specifikus kérdő-tagadó mondatról van szó:

(23) *Mənə d'a-tə-nə* *d'əŋku* *piśmo?*
 én PO_{nak}-Npräd-PxSg1 nincs-PrxSg3 levél
 'Nincsen levelem?' (JN: 48).

(24) *Tənsiətə d'odürhütə,* *tomnəgəŋ,* *tahar'a d'əŋku* *maagəličə*.
 te-hiszen menés-VAcond-GenPxSg2, kicsi-PrxSg3, hát nincs-PrxSg3 semmi
 'Hiszen te kicsi vagy, ha te mész, belőled nem látszik semmi.' KNS: 161/50

Ugyan a három mondat azt sugallja, hogy fókuszáláskor elmozdul a *d'əŋku* a helyéről, azonban pusztán e három mondat alapján ezt a szabályt korai volna kimondani, annál is inkább, mivel maga a fókuszpozíció is további kutatásra szorul a nganaszanban.

Ellentétben a másik tagadó partikulával, a *d'əŋku*-val kopulás alakokat a mai adatokban nem találhatunk, Castrén már fentebb idézett példája alapján feltételezhetjük, hogy a jövő és a múlt idejű alakok szintén kopulával képezhetők.

A tagadó partikulát számban és személyben egyeztetni kell a mondat alanyával. Előtte mindig az a mondatösszetevő áll, amire a tagadás vonatkozik.

(25) *Təndə-*" *ŋanasanə-*" *turku bəɾə-tənu d'əŋgu-*"
 ez-Pl ember-Pl tó-Gen part-Lok nincs-PrxPl3
 'Azok az emberek nincsenek a tó partján.' (T73: 83)

Amennyiben a tagadást az emberekre akarjuk vonatkoztatni, akkor ezt a mondatössze-
tevetőt kell a tagadószó előtti pozícióba mozgatni: *Turku bəratənu təndə" ɲanasanə"*
d'əŋgu". 'A tó partján nincsenek emberek.'¹⁴ Amennyiben azt szeretnénk kifejezni,
hogy az emberek nem a parton, hanem más helyen vannak, minden bizonnyal az NP
elé a *ɲintuu* tagadószót kell helyezni (*ɲintuu turku bəratənu*).

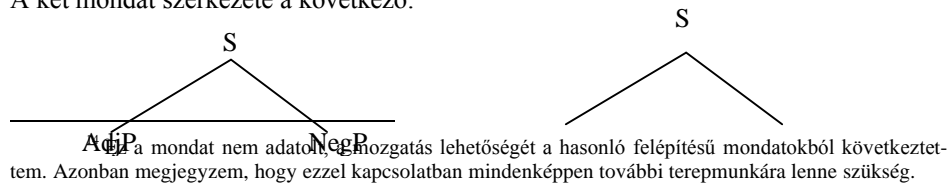
A *d'əŋku* tagadó partikulának negatív értelmű felelőszói funkciója is van, ebben
a szerepében sem cserélhető fel a *ɲintuu*-val..

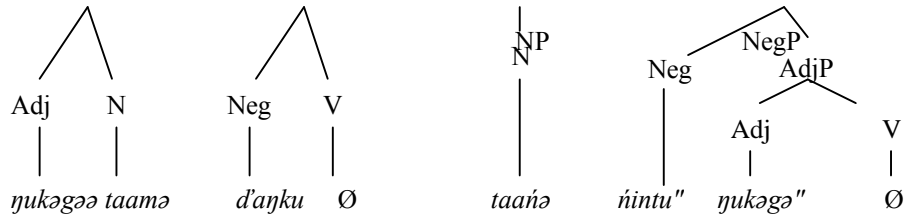
(26a) <i>Tənə təiŋu"</i>	<i>ɲad'ačə?</i>	(26b) <i>D'əŋku.</i>
te	létezik-Minter-PI3 fiatalabb.testvér-PIPxSg3	nincs-PrxSg3
'Van fiatalabb testvéred?'		'Nincs.' (JN: 6)

A két tagadó partikula (*d'əŋku*, *ɲintuu*) – funkciójuk különbözősége miatt –
egymással nem cserélhető fel. A két partikula eltérő mondat szerkezetet hoz létre:

(27) <i>Dukəgə taa-mə</i> [_{NegP} <i>d'əŋku</i>].	(28) <i>Taa-ɲə</i> [_{NegP} <i>ɲintu-</i> " <i>ɲukəgə-</i> "].
sok rén-PxSg1 nincs-PrxSg3	rén-PIPxSg1 nem-PrxPI3 sok-PI3
'Nincsen sok rénem.' (L01: 76)	'Nem sok rénem van.' (T73: 84)

A két mondat szerkezete a következő:

A (27) mondat állítmánya a *d'əŋku* tagadó partikula, a *ηukəgəə* pedig jelzői szerepben áll. A (28) mondatban a *ηukəgə* a névszói állítmány része, amit a *'intu'* partikulával lehet tagadni

5. A morfológiai tagadás eszközei

Payne szerint a morfológiai tagadás legtisztább esete, ha az ige egy derivációs morféma jelöli a tagadást mint pl. a törökben (Payne 1985: 226). Ennél az egyszerű esetnél bonyolultabb az, amit a nganaszban találunk. Itt számon tartunk egy ún. abesszív igemódot, egy participium abessivumot és egy tagadó supinumot is.

5.1. Az abesszív módban álló igék

Ezzel az igemóddal olyan eseményről lehet kijelentést tenni, ami nem ment végbe, de megvan annak a valószínűsége, hogy végbemegy. A tagadó segédigéken kívül minden ige felveheti az abesszívum jelét.

(25) *D'esj-nə kūmaa-rəku kuhiagəli'ičə kačə-məδuma"ə-m.*
 apa-GenPxSg1 kés-Nsim sehol lát-Mab-Sg1.s

'Az apáméhoz hasonló kést (még) nem láttam. (K: 33)

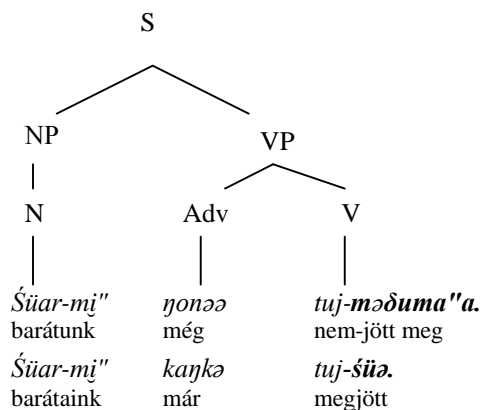
Addig, amíg a *nisj* tagadó segédigével való tagadás egy egyszerű negatív előjelű kijelentést tesz, az abesszív módos alaknak mellékjelentése is van, ami egyszerű logikai eszközökkel nem írható le. Ezzel az igemóddal olyan cselekvéseket vagy történéseket lehet kifejezni, amit a cselekvő még nem hajtott végre, vagy a történet még nem ment végbe, de ennek a potenciális lehetősége megvan. A *nindim kačəmə"* 'nem látom' logikailag a következőképpen írható fel: $\neg kačəmə"ə$, azonban a *kačəməδuma"ə* ezzel a logikai művelettel nem ábrázolható, hiszen itt nem egyszerűen arról van szó, hogy az agens nem lát valamit. A kijelentésben az rejlik, hogy a beszélő még nem lát valamit, de esetleg még láthat. A mellékjelentést igen gyakran egy módosítószó (*ηonəə* 'és, még' vagy *ηj"ətə* 'még nem') is fokozza.

(29) *Šüar-mj" ηonəə tuj-məδuma"ə.*
 barát-PxP11 még megjön-Mab-Sg3.s

'A barátunk még nem jött meg.' (T73: 86)

Az abesszív módos mondat szerkezete nem különbözik a kijelentő módban álló mondatok szerkezetétől. Szintaktikailag nem beszélhetünk azonban tagadásról, szemantikailag

viszont igen, mégpedig a teljes mondatra kiterjedő tagadásról. Az abesszív igemódban álló igét tartalmazó mondat és az állító módban álló mondat szerkezete a következő:

5.2. A participium abessivum

Sajátos esete a tagadásnak a participium abessivum használata. Ezt akkor használja a beszélő, ha összetett mondat mellékmondatában akarja kifejezni az abesszív igemód által kifejezett tagadást. Mivel a nganaszanban nincsenek, illetve csak igen ritkán fordulnak elő a szerkezetileg is összetett mondatok, ezért a mellékmondatot igeneves szerkezetbe kell sűríteni. Ez történik a vonatkozó mellékmondatban kifejezett tagadásnál is, a tagadás hatóköre kiterjed a mellékmondatra.

- (30) *Huturə-məδuma"a-" taa-čə məδə takənu kətu-tu-*.
 befog-PtAbess-Pl rén-PlPxSg2 sátor-Gen PO_{mögött} legel-Kimp-Pl3.s
 'A még be nem fogott rénjeid a sátor mögött legelnek.' (T79: 265)
 [A rénjeid, amiket még nem fogtál be, a sátor mögött legelnek.]

Ahogy a következő mondat szemlélteti, az igenév megtartja az ige vonzatát. A bővítésmény minden esetben az igenév előtt helyezkedik el.

- (31) *Taa-čü huδurtəkə-mətuma"a kuəd'ümu ma-tə čii-"ə.*
 rén-PlAkkPxSg3 befog-PtAbess férfi sátor-Lat bemegy-Kperf-Sg3
 'A rénjeit még be nem fogott férfi bement a sátorba.' (T73: 86)
 [A férfi, aki még nem fogta be a rénjeit, bement a sátorba.]

5.3. A tagadó supinum

A célhatározós szerkezetben kifejezett tagadás az igetőhöz kapcsolódó -mUNKə^NTə+ (Px) alakos szerkezettel fejezhető ki.

(32) *Ñüə d'orə-lə-muŋkətə-tu, kundubtu-ŋuru!*
gyerek-Gen sír-Vinch-NegSup-PxSg3 lefektet-Mimp-P12

'Fektessétek le a gyereket, hogy ne kezdjen el sírni!' (T73: 262)

Jellegzetessége ennek a szerkezetnek, hogy a mellékmondatot kifejező nominális szerkezet minden esetben a mondat élén van. Amennyiben a főmondat és a mellékmondat alanya nem egyezik meg a célhatározói szerkezet alanyát a birtokos személyrag vagy egy birtokos esetben álló névszó vagy a kettő együtt fejezi azt ki. Ez utóbbi esetet szemlélteti a (32) mondat is.

6. A szemantikai tagadás

A nganaszban számos olyan igét találhatunk, amelynek tagadó jelentése van. Ezek ugyan sem morfológiailag, sem szintaktikailag nem sorolhatók be a tagadás körébe, mivel semmilyen negatív markert (Neg) nem mutatnak, azonban a velük alkotott mondatok a tagadás általános definíciójának megfelelnek (lásd az 1. pontot). A 3. pontban felsorolt 6 ige közül, amelyek megtalálhatók a nganszan–oros szótárban (KMZ), csak háromra találunk példamondatot is. Ebből az egyikre (*məčid'i*) csak egyetlen mondatot lehet idézni, amiből messzemenő következtetéseket az ige viselkedésére nem vonhatunk le. Emiatt az alábbiakban csak két igét fogok részletesebben bemutatni.

6.1. A *d'angujsa* '(itt) nincs, nem létezik'

Annak ellenére, hogy szintaktikailag ez az ige nem fejez ki tagadást, igen fontos szerepe van a nganaszban tagadásban. Gyakran szokták 'hiányzik'-ként fordítani, azonban ez a fordítás igen pontatlan, mivel a *d'angujsa* kifejezetten az egzisztenciális mondatok tagadására irányul, tehát nem egy objektum pillanatnyi hiányát fejezi ki, hanem annak létezését tagadja. Etimológiailag kapcsolatban van a *d'anku*¹⁵ partikulával. Funkciójuk között az a különbség, hogy míg a partikula egy mondatösszetevő tagadására irányul, addig az igével mondattagadás fejezhető ki. Az igét tartalmazó mondat szerkezete nem tér el az állító mondatok szerkezetétől.

(33) *Təñini maagəličə ŋül'adə d'anguj-h' atu.*
itt semmi farkas nincs-Minf-Sg3.s
'Úgy tűnik, itt semmiféle farkas nincs.' (L01: 41)

Szemantikailag azt lehet tagadni, amit állítani is lehet. A szemantikai tagadás előfordulása azt feltételezi, hogy a pozitív jelentésű szó gyakran forduljon elő.¹⁶ A nganaszban *d'angujsa* pozitív párja az *isa* létige. Amennyiben a létige tagadó alakjának a

¹⁵ Feltételezhetjük, hogy a partikula utáni kopula agglutinálódott és ennek eredményeképpen kialakult egy új lexéma, a *d'angujsa* ige.

¹⁶ Ez alól persze vannak kivételek, pl. a németben használható az *unbeschreiblich* 'leírhatatlan', azonban nincsen *beschreiblich*. (Lásd Hentschel 1998: 87.)

kérdéses igét tekintjük, azt várjuk el, hogy a létigének ne legyen tagadott alakja. Ennek az elvárásnak az egzisztenciális mondatok esetében az adatok meg is felelnek. Adatbázisomban csupán háromszor fordul elő a létige tagadott alakja. Mint ahogy a (34) mondat ezt szemlélteti, ezekben azonban a létige nem egzisztenciális jelentésében, hanem kopulaként fordul elő. További példaként lásd a (21b) mondatot.

- (34) *Əmti d'alj ni-sjəð naagəə d'alj ɲuə-*, *ńandj-tj.*
 ez nap nem-Fut-Sg3.s jó nap van-Vcong úgy.tűnik-Kimp-Sg3.s
 'Úgy tűnik, hogy ez a nap nem lesz jó nap.' (L01: 45)

Egy tagadó mondatról azt várjuk el, hogy kettős tagadásnál újra pozitív jelentést kapjunk (vö. 1. pont). Ennek az elvárásnak a *d'angujša* teljes mértékben megfelel. Amennyiben tagadjuk pozitív értelmű kijelentést kell kapunk:

- (35) *Kolj-rə ńi-ntj d'angujbə-*.
 hal-PxSg2 nem-Kimp-Sg3.s nincs-Vcong
 'Van halad.' (T73: 87)

6.2. A *d'erusa* 'nem tud, nem ismer'

A *d'erusa* pozitív párja a *čenjd'i* 'ismer, tud' ige. A *čenjd'i* ige tagadott alakjára pusztán egy adatot találhatunk, Helimski gyűjtésében (1994: 50). Az adat egy igen speciális szövegben, mégpedig egy sámánszertartás szövegében található. Minden egyéb esetben – ebben a szövegben is és más forrásokban is – a 'nem tud' kifejezésére nem a tagadott alak, hanem a *d'erusa* lexéma használatos. Ugyanúgy, ahogy a morfológiai tagadás estén, így a szemantikai tagadás estén sem tér el a mondat szerkezete az állító mondatok szerkezetétől.

- (36) *Əmləd'i səd'əə, ɲad'ümüə səd'əə mənə d'eru-tu-mə.*
 ilyen-Akk út-Akk tisztátalan-Akk út-Akk én nem.ismer-Kimp-Sg1.o
 'Ilyen utat, tisztátalan utat én nem ismerem.' (HM: 34/52)

Az ige tagadott alakja is előfordul, az ún. tudatosító¹⁷ kérdésben. Ezeknek a jellemzője, hogy a tagadás ilyenkor sosem az előfeltevésre vonatkozik, illetve a válasszal szemben az az elvárás, hogy pozitívnak kell lennie. (Erről a típusról bővebben lásd Hentschel 1998: 205-től.) A nganaszan mondat sajátossága, hogy itt már a kettős tagadás révén a kérdés is pozitívvá válik.

- (37) *Նի-ɲj-ɲ d'erud'ə-* *əmə šitəbi?*
 nem-Minter-Sg1.s nem.ismer-Vcong ez-Akk mese-Akk
 'Csak nem nem ismered ezt a mesét?' (T79: 262)

7. A tagadó névmások avagy van-e kétszeres tagadás a nganaszanban

Amikor kétszeres tagadásról beszélek, akkor nem a logikai értelemben vett kettős tagadást értem alatta, hanem azokat az eseteket, amikor két tagadó elem található a mondatokban, amelyek közül az egyik a tagadó marker, a másik pedig egy tagadó névmás.

¹⁷ Pl. magyar *Hogy miket nem mondasz!?*, finn *Eikö se olekin Udo?* 'Hát ez meg nem Udo?' stb.

Ismeretes, hogy vannak nyelvek (pl. orosz, magyar, bantu stb.), amelyekben a tagadó névmás önmagában nem fejez ki tagadást, azaz a tagadó névmás mellett a mondat még egy tagadó markert tartalmaz. Míg a németben elég egy tagadó elem, addig az oroszban kettő kell. Ezt szemlélteti az alábbi mondatpár.

(38a) *Niemand ist gekommen.*

(38b) *Никто не пришёл.*

'Senki nem jött.'

'Senki nem jött'

Mielőtt megvizsgáljuk, hogy a nganaszan melyik csoportba sorolható, vegyük számba a tagadó és a kérdő névmásokat. Ahogy az alábbi táblázat is szemlélteti, ezek töve megegyezik.

Tagadó névmások		Kérdő névmások	
<i>silgəl'ičə</i>	'senki'	<i>silj</i>	'ki'
<i>maagəl'ičə</i>	'semmi'	<i>maa</i>	'mi'
<i>kaŋkəkəl'iči</i>	'semmikor'	<i>kaŋgə</i>	'mikor'
<i>kurəd'ikəl'ičə</i>	'semmilyen'	<i>kurəd'i</i>	'milyen'
<i>kuni'ia gəl'iči</i>	'sehová'	<i>kuni ~ kuni'ia</i>	'hová'
<i>kuŋigəl'iči ~ kuŋigəl'ičənu</i>	'sehol'	<i>kuŋini</i>	'hol'
<i>kanəmtəl'ičə</i>	'sehányadik'	<i>kanəmtə</i>	'melyik, hányadik'

Első pillantásra kézenfekvőnek látszik az a nézet, hogy a tagadó névmásokon a tagadó marker a *-kəl'ičə ~ -kəl'iči* morféma. Igen ám, csak hogy egyrészt ahhoz, hogy ezt a morfémát Neg-nek minősítsük teljesülnie kellene annak a feltételnek, hogy más esetekben is legyen tagadó szerepe. Azonban ahogy a (39) mondat szemlélteti az nem teljesül, hiszen itt a névmás nem kap negatív értelmet.

(39) *Əm-kəl'ičə tim'ajči-tj.*

ez-Klit hallgat-Kimp-Sg3.s

'Sőt ez hallgat' (T79: 173)

Már Tereščenko (1979: 172) is felhívta a figyelmet arra, hogy a fent felsorolt ún. tagadó névmások szerepelhetnek a mondatban egyéb tagadó marker nélkül is. Ilyenkor a mondatnak nem tagadó, hanem állító jelentése lesz. Tereščenko a következőket írja:

„A vizsgált névmások tagadó jelentése a tagadószóval van kapcsolatban, azaz az önálló tagadó igékkel, illetve a tagadó segédigékkel. Az adott névmások nem fejeznek ki tagadó jelentést, ha nem az igékkel állnak, a *-gəl'ičə* klitikum az ilyen szerkezetekben nyomósító, ritkábban megengedő jelentést vesz fel...”¹⁸
(1979: 172)

Ezt a jelenséget szemlélteti a (39), valamint a (40) mondat is:

¹⁸ „Отрицательное значение рассматриваемых местоимений находится в связи с отрицательными словами – самостоятельными и вспомогательными отрицательными глаголами. Вне связи с ними данные местоимения отрицательного значения не выражают, и суффиксальная частица *-gəl'ičə* приобретает в таких построениях усилительное, реже уступительное значение...” (1979: 172)

- (40) *Hošürj-sj maa-gal'iča d'ü-süa-m, tahiða naagim-sia-m.*
 megüt-Inf valami-Klit elveszít-Perf-Sg1.s aztán megjavul-Perf-Sg1.s
 'Az ütéstől elájultam, majd magamhoz tértem.' (T79: 173)

Tereščenko megállapításait a következőkkel lehet kiegészíteni: természetesen a tagdó jelentést ezek a nyomatékosított névmások nemcsak a tagadó segédigék vagy tagadó igék mellett kapják meg, hanem a tagadó partikulák (példaként lásd a (20) és a (24) mondatot) vagy a morfológiai tagadást tartalmazó szavak (példaként lásd a (25) mondatot) mellett is. Mivel ezek a nyomatékosított névmások csak akkor rendelkeznek tagadó jelentéssel, ha a mondatban van Neg, ezért ezeket nem tekinthetjük tagadó névmásoknak, tehát azt mondhatjuk, hogy a nganaszanban nincsenek tagadó névmások. (Lásd még Helimski 1998: 501.) Meg azonban jegyeznünk, hogy ezek a névmások kétségtelenül gyakrabban szerepelnek negatív értelmű mondatokban, mint pozitívokban.

Ezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a nganaszan nem ismeri a kétszeres tagadást, a tagadó mondatok minden esetben csak egy tagadó markert tartalmaznak.

RÖVIDÍTÉSEK

Akk	tárgyeset	L01	Labanauskas 2001
Akkindef	határozatlan tárgyra utaló tárgyeset	Mab	abessiv igemód
Dat	részes eset	Minf	inferential igemód
Du	kettes szám	Minter	kérdő mód
FN	Labanauskas 1992	Mbiz	bizonytalansági mód
Fut	jövő idő	Mx	módjel
Gen	birtokos eset	Ned	Nedjalkov 1997
ger.	gerundium	Neg	tagadó marker
HM	Helimski 1994	Nsim	hasonlító képző
JN	Aron – Momd'e 1992	o	tárgyas ragozás
K	Kovalenko	part.	igenév
Kimp	folyamatos igékhez járó- ló koaffixum	Pl	többes szám
Klit	klitikum, nyomatékosító elem	PO	névutó
Koaff	koaffixum	Prol	prolativus
Kperf	befejezett igékhez járó- ló koaffixum	PtAbess	participium abessivum
KMZ	Kosterkina – Momd'e – Ždanova	PtPass	participium passivum
KNS	Kosterkina – Nagy – So- banski	PtPerf	participium perfectum
Lat	lativus	Px	birtokos személyrag
Lok	locativus	r	reflexív ragozás
		Rx	igető
		Sg	egyes szám
		SK	<i>Сказки народов Сибирского Севера</i>
		sup.	supinum
		T73	Tereščenko 1973

T79	Tereščenko 1979	Vhab	habitiatív képző
Tx	időjel	Viter	iteratív képző
Vcong	a főigének a tagadó se- gédige után álló alakja	Vkaus	kauzatív képző
Vdur	duratív képző	Vx	igei személyrag

IRODALOM

- Aron, N. M. – Momd'e, A. Č. [Арон, Н. М. – Момде, А. Ч.] (1992), Язык нганасан. Норильск
- Bernini, Giuliano – Ramat, Paolo (1996), Negative Sentences in the Languages of Europe. Mouton de Gruyter, Berlin – New York
- Bulatova, Nadezhda – Grenoble, Leonore (1999), Evenki. Languages of the World/Materials 141, Lincom Europa, München
- Csepregi Márta (2001), Szintetikus tagadás a finnugor nyelvekben. FUD 8: 59–71
- Dahl, Östen (1979), Typology of sentence negation. Linguistics 17: 79–106
- Dahl, Östen (1993), Negation. In: Jacobs, Joachim – von Stechow, Armin – Sternefeld, Wolfgang – Vennemann, Theo (eds), Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Walter de Gruyter, Berlin – New York
- Dryer, Matthew (1988), Universals of negative position. In: Hammond, Michael – Moravcsik, Edith – Wirth, Jessica (eds), Studies in syntactic typology. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia
- Frawley, William (1992), Linguistic Semantics. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale – Hove – London
- Haegeman, Liliane (1995), The syntax of negation. CUP, Cambridge
- Hajdú Péter (1969), Zur Syntax der negativen Verbalformen im Samojedischen. In: Schlachter, Wolfgang (Hrsg.), Symposium über syntax der uralischen Sprachen. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen
- Helimski, Eugen (1998), Nganasan. In: Abondolo, Daniel (ed.), The Uralic Languages. Routledge, London. 480–515.
- Hentschel, Elke (1998), Negation und Interrogation. Niemeyer, Tübingen
- Honti László (1997), Die Negation im Uralischen I–II. LU XXXIII: 81–96, 161–176.
- Kahrel, Peter – van den Berg, René (eds) (1994), Typological studies in negation. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia
- Katzschmann, Michael (1993–94), Die Negation(sverb)en des Nganasanischen. NéNy XXXV: 47–68.
- Katzschmann, Michael (1995), Morphosyntaktische Betrachtungen zur Nganasanischen Negation. NéNy XXXVI: 237–250.
- Katzschmann, Michael (2001), Über „Verba conjunctionalia“ und andere Eigentümlichkeiten im Nganasanischen – u. a. ein Nachtrag zu den Negation(sverb)en. NéNy XLI/2 = Mikola-emlékkönyv: 121–128.
- Kiefer Ferenc (1983), Az előfeltevések elmélete. Akadémiai, Budapest

-
- Kosterkina, N. – Helimski, E. [Костеркина, Н. –Хелимский, Е.] (1994), Малые камлания большого шамана. In: Хелимский, Е. (ред.), Таймырский этнолингвистический сборник. РГГУ, Москва, 17–146.
- Kosterkina, N. – Nagy, V. B. – Sobanski, F. (1997), Über die Tiere auf der Erde. Ein nganasanisches Märchen nebst Übersetzung und morphologischem Wörterverzeichnis. *NéNy XXXVIII*: 57–199.
- Kosterkina, N. T – Momd'e, A. – Ždanova, T. Ju. [Костеркина, Н. Т. – А. Ч. Момде – Т. Ю. Жданова] (2001), Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский. Просвещение, Санкт-Петербург
- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] (1992), Нганасанский фольклор. Фольклор народов Таймыра 3. Таймырский окружный центр народного творчества, Дудинка
- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] (2001), Нганасанская фольклорная хрестоматия. Фольклор народов Таймыра 6. Таймырский окружный центр народного творчества, Дудинка
- Madarász Tiborné – Pólos László – Ruzsa Imre (1999), *A logika elemei*. Osiris, Budapest
- Nedjalkov, Igor (1997), *Evenki*. Routledge, London – New York
- Nedjalkov, Igor [Nedyalkov, Igor] (1994), *Evenki*. In: Kahrel, Peter – van den Berg, René (eds), *Typological studies in negation*. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 1–34.
- Payne, John R. (1985), *Negation*. In: Shopen, Timothy (ed.), *Language typology and syntactic description*. CUP, Cambridge
- Сказки народов Сибирского Севера 2, (1976), Tomsk, 37–44, 107–123.
- Sorokina, I. P. – Volina, D. S. [Сорокина, И. П. – - олина, Д. С.] (2001), Словарь энецко-русский и русско-энецкий. Просвещение, Санкт-Петербург
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1966) Нганасанский язык. In: Лыткин, В. (ред.), *Языки народов СССР Том 3. Финно-угорские и самодийские языки*. Наука, Москва, 416–437.
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1973), *Синтаксис самодийских языков*. Наука, Ленинград
- Tereščenko, N. M. [Терещенко, Н. М.] (1979), *Нганасанский язык*. Наука, Ленинград
- Trón Viktor (2001), *Fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan*. Tinta, Budapest
- Wagner-Nagy Beáta (2001), *Die Wortbildung im Nganasanischen*. SUA 43, SzTE, Szeged
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) (2002), *Chrestomathia Nganasanica*. SUA Supplementum 10, SzTE – MTA Nyelvtudományi Intézet, Szeged – Budapest